

“ŠUSTERŠIČEVI PRAVAŠI” – GENEZA TRIJALISTIČKOG SAVEZNIŠTVA SLOVENSКИH KATOLIČKIH NARODNJAKA I DALMATINSKIH PRAVAŠA

Prof. dr. sc. Andrej RAHTEN
Univerza v Mariboru, Slovenija

UDK 329 (497.4) “18”
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 18. VIII. 2009.

Autor na temelju časopisa i drugih publicističkih izvora analizira stajališta dalmatinskih pravaša prema trijalističkim planovima dr. Ivana Šusteršiča i slovenskih katoličkih narodnjaka uoči Prvoga svjetskog rata. Dosadašnja rasprava u znanstvenim krugovima bila je usredotočena na Šusteršičev odnos prema prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu i njegovim savjetnicima, a manje na to kako bi zapravo trebao izgledati rezultat savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša, odnosno što je trebala donijeti reforma Austro-Ugarske Monarhije u trijalističkom duhu. Budući da je Šusteršičeva politika izgradnje trijalističkog savezništva propala već u vohoru Balkanskih ratova, za historiografiju je bilo zanimljivije isticanje pozicija političkih oponenta koji su kritizirali “Šusteršičeve pravaše”, a u manjoj se mjeri istraživala geneza samog savezništva.

Ključne riječi: Habsburška Monarhija, trijalizam, Sveslovenska pučka stranka, dalmatinski pravaši, 20. st.

Sveslovenska pučka stranka (*Vseslovenska ljudska stranka*) bila je uoči Prvoga svjetskog rata nedvojbeno najsnažnija južnoslavenska politička grupacija u Cislajtaniji. Od 1909. godine ona je objedinjavala sve slovenske stranke političkog katolicizma: Slovensku pučku stranku u Kranjskoj, Slovenski seljački savez u Štajerskoj, Slovensku pučku stranku u Goričkoj, Katoličko-gospodarsko i političko društvo u Koruškoj te manju skupinu tršćanskih katoličkih narodnjaka. U Kranjskoj je stranku katoličkih narodnjaka¹ predvodio dr. Ivan Šusteršič, odvjetnik, parlamentarac i zemaljski poglavar u Kranjskoj, a u Koruškoj nekadašnji suradnik u njegovom odvjetničkom uredu dr. Janko Brejc. Na čelu svih ostalih sestrinskih stranaka stajali su svećenici: dr. Anton Korošec u Štajerskoj, dr. Anton Gregorčič u Goričkoj i dr. Jakob Ukmar u Trstu. Sveslovenska pučka stranka je isticala “trijalistički” program ujedinjenja južnoslavenskih zemalja Habsburške Monarhije, pa je zato oslonac svojoj politici tražila i u hrvatskim zemljama.² Stranka prava, koja je bila obnovljena ujedinjenjem sjevernodalmatinskih i

¹ Do 1905. stranka se zvala Katolička narodna stranka, da bi te godine promijenila ime u Slovenska pučka stranka.

² Usp. Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848. – 1918.*, Zagreb, 2008.

južnodalmatinskih pravaša 1906., a koju je predvodio don Ivo Prodan,³ bila je u očima slovenskih katoličkih narodnjaka jedan od najvažnijih čimbenika u izgradnji trijalističkog savezništva na jugu Monarhije.

Povezivanje slovenskih katoličkih narodnjaka s dalmatinskim pravašima već je gotovo pola stoljeća predmet znanstvenog istraživanja. Godine 1966. Mirjana Gross je upozorila na kompleksnost tih odnosa u širem kontekstu planova “velikoaustrijskog” ili “belvederskog kruga” oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Grossova je postavila tezu da je Slovenska pučka stranka u planovima političara iz dvorca Belvedere imala vrlo važnu ulogu, jer je trebala u hrvatskim zemljama organizirati jaku “prijestolonasljednikovu stranku”. Tu je zadaću trebao u Beču obaviti vrlo utjecajni vođa slovenskih i hrvatskih parlamentaraca Šusteršič.⁴ Grossova je posebno istražila Šusteršičeva nastojanja za intenziviranjem suradnje s dalmatinskim pravašima. Prema njenu mišljenju, velikoaustrijski krug koristio se Šusteršičem da bi “klerikalizirao” dalmatinsku Stranku prava te ju pomoću svećenstva pripojio ujedinjenoj stranci katoličkih narodnjaka i pravaša.⁵ Međutim, kasnija su istraživanja pokazala da je Grossova, nastojeći prikazati djelovanje Sveslovenske pučke stranke unutar “velikog plana” belvederskog kruga, ipak možda pripisivala Šusteršiču preveliku moć. Janko Pleterski je u više rasprava upozorio na pomanjkanje dokaza koji bi potvrdili tezu o Šusteršiču kao “emisaru” iz Belvedera i o zakulisnim igrama “po partituri kamarile”.⁶

Dosadašnja rasprava u znanstvenim krugovima koncentrirala se, dakle, na Šusteršičev odnos prema prijestolonasljedniku i njegovim savjetnicima, a manje na to kako bi zapravo trebao izgledati rezultat savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša, tj. reforma Austro-Ugarske Monarhije u trijalističkom duhu. Budući da je Šusteršičeva politika izgradnje trijalističkog savezništva propala već u vihoru Balkanskih ratova, za historiografiju je bilo zanimljivije isticanje stajališta političkih oponenta koji su kritizirali “Šusteršičeve pravaše”,⁷ a u manjoj mjeri istraživati nastanak samog savezništva. Isto tako, manje su poznate koncepcije trijalističke države kako su je vidjeli Šusteršič i njegovi dalmatinski saveznici. Dok su nam dosta dobro poznati argumenti protivnika trijalističkog savezništva, koji su isticali nemogućnost povezivanja programa Ante Starčevića i slovenskoga političkog

³ Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar, 1998., 391 – 393.

⁴ Mirjana GROSS, “Erzherzog Franz Ferdinand und die kroatische Frage”, *Österreichische Osthefte*, 8, 1966., 277 – 299; ISTA, “Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 1970., 9 – 74.

⁵ M. GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata”, *Radovi Instituta za povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 1, 1971., 259 – 285.

⁶ Janko PLETERSKI, “Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911 – 1913”, *Zgodovinski časopis*, 34, 1980., 5 – 75.

⁷ *Sloboda*, 11. veljače 1911. Zahvaljujem osoblju Sveučilišne knjižnice u Splitu koje mi je vrlo ljubazno omogućilo uvid u dalmatinski tisak iz austro-ugarskog razdoblja.

katolicizma, u zaborav je palo oduševljenje dijela dalmatinskih pravaša za suradnju sa slovenskim katoličkim narodnjacima i oživljavanje teze o Slovencima kao “planinskim Hrvatima”. U ovom članku želim upozoriti na neke od spomenutih kontroverzi.

Prvi Šusteršičev kontakt s dalmatinskim političarima uslijedio je u drugoj polovini 90-ih godina 19. stoljeća, kada je bio izabran za zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču. Nakon uvođenja dualističkog sustava 1867. Istra i Dalmacija slale su svoje zastupnike u Carevinsko vijeće, a hrvatski zastupnici tih dviju zemalja surađivali su sa slovenskim parlamentarcima. Povezivalo ih je protivljenje dualizmu, koji je bio prepreka ujedinjenju Južnih Slavena u Monarhiji. Nakon što su 1897. provedeni izbori za Carevinsko vijeće, svi su se slovenski i hrvatski parlamentarci povezali u Slaveni kršćanski narodni savez, kojem je na čelu bio Šusteršič. Uz šesnaest Slovenaca i jedanaest Hrvata, u Savez je ušlo i sedam Rusina i dva moravska Čeha. Zajedno s dalmatinskim Hrvatom dr. Gajom Bulatom i Rusinom dr. Aleksandrom Barwińskim, Šusteršič je bio jedan od predsjednika Saveza.⁸

Šusteršiču bi, doduše, više odgovarala posvemašnja izolacija kranjskih liberala oko dr. Ivana Tavčara, ali se u datoj situaciji zadovoljio i s njihovom suradnjom u Savezu koji se ponosio atributom “kršćanski” u svom nazivu. Slovenski kršćanski narodni savez povezao se u parlamentu s drugim klubovima “desnice”. Tako se formirala snažna koalicija koju su, uz Slovenski kršćanski narodni savez, sačinjavali poljski, češki i rumunjski klub te češki konzervativni veleposjednici i njemački katolički konzervativci. Ta vladina većina jako je podsjećala na glasoviti Taaffeov “gvozdeni обруč”. Šusteršič je – zajedno s vodećim slovenskim kršćansko-socijalnim ideologom dr. Janezom Evangelistom Krekom – gajio nade da će se koaliciji priključiti i kršćanski socijali dr. Karla Luegera.⁹

Iako prijedlog o osnivanju zajedničke slovensko-hrvatske katoličke političke organizacije, podnesen 1892. na Prvome slovenskom katoličkom kongresu, nije dobio većinsku podršku, potkraj devedesetih godina ipak je došlo do jačanja kontakata između Katoličke narodne stranke i hrvatskih političara.¹⁰ Šusteršič je u sklopu svojih parlamentarnih kombinacija surađivao s istarskim i dalmatinskim zastupnicima u Carevinskom vijeću, a Krek je osobitu pozornost poklanjao obrazovanju hrvatskih učenika, studenata i radnika u kršćanskom duhu.¹¹

⁸ *Verzeichnis der Clubs des Abgeordnetenhauses* (dalje: *VCA*), 1897., 43.

⁹ *Slovenec*, 23. travnja 1897.

¹⁰ A. RAHTEN, “Pokušaji stvaranja hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije”, *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb, 2002., 373 – 381.

¹¹ Petar ROGULJA, *Dr. Janez E. Krek. Najveći slovenski socijalni politik*, Zagreb, 1916.

Dana 12. listopada 1898. slovenski su katolički narodnjaci napravili prvi korak u političkoj akciji koja će trajati skoro dva desetljeća. Na poznatoj skupštini domovinaša na Trsatu, Krek i dvojica njegovih suradnika svečano su prihvatili hrvatsko državno pravo kao temelj državnopravnog sjedinjenja Južnih Slavena Habsburške Monarhije.¹² Time su privukli pozornost hrvatskih pravaša koji su do tada radije surađivali sa slovenskim liberalima.

Potkraj 1900. uslijedili su novi izbori za Carevinsko vijeće. Početkom novog saziva parlamenta slovenske i hrvatske zastupnike ponajviše je zaokupljalo formiranje jedinstvenoga južnoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću. Prvak Narodne napredne stranke Ivan Tavčar zalagao se za jedinstveni klub svih južnoslavenskih zastupnika, napominjući pritom da on ne bi smio imati kršćanski, odnosno katolički predznak. Nasuprot tome, Šusteršič je od samog početka odlučno odbijao suradnju s kranjskim liberalima, pogotovo s Tavčarom. On se, doduše, zalagao za jedinstveni južnoslavenski klub, ali je istodobno želio izolirati tri kranjska i jedinoga goričkog slovenskog liberalnog zastupnika, tvrdeći da bi liberali u zajedničkom klubu “*samo igrali ulogu intriganata*”. Uz to se Šusteršič, kao ni njegovi zastupnički kolege, nipošto nije htio odreći katoličkoga karaktera kluba.¹³

Na Šusteršičev poziv u Beču su se 28. siječnja 1901. okupili kranjski zastupnik Ivan Vencajz, Štajerci Hugo vitez Berks i dvorski savjetnik dr. Miroslav Ploj te dalmatinski zastupnik don Juraj Biankini. Šusteršič se odmah na početku sastanka založio za stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog kluba, ali bez kranjskih liberala. Dalmatinac i Štajerci ocijenili su da bi bilo šteta ako klub ne bi okupio sve slovenske zastupnike. Ploj je ustrajao na tome da se u klub pozovu i liberali, ističući da “*političke razlike treba ostaviti kod kuće, a ovdje je posrijedi zajednička narodna stvar*”. Ponudio je i svoje posredovanje, međutim, Šusteršiča nije uspio pridobiti. On je ostao pri svom mišljenju te je ponovio da bi suradnja s Tavčarom bila “*izdaja narodnih interesa*”.¹⁴ U pregovore su se 30. siječnja uključila još tri dalmatinska zastupnika i vlč. Vjekoslav Spinčić iz Istre. Dalmatinski narodnjak dr. Vicko Ivčević izrazio je žaljenje što je “kranjski razdor” zahvatio i bečke parlamentarce. Založio se za osnivanje kluba svih slovenskih i hrvatskih zastupnika te da mu se pridruže i dvojica Srba. I Spinčić se izjasnio za uključivanje slovenskih liberala u klub, ističući da će, u protivnom, u Saboru djelovati kao “divljak”. Dalmatinski pravaš Josip Vergil Perić naglasio je da klub mora biti na kršćanskim temeljima, ali da se nikoga, pa ni kranjske liberale, ne može isključivati, naravno, ako pristaju na kršćanski program. Istupio je protiv primanja Srba, izuzev ako stave svoje potpise pod hrvatski državnopravni program. Isto se tako suprotstavio uključivanju drugih Slavena, ocjenjujući da bi se time “*izgubila hrvatsko-*

¹² *Hrvatska domovina*, 13. i 18. listopada 1898.

¹³ *Slovenec*, 22. siječnja 1901.

¹⁴ *Slovenec*, 4. veljače 1901.

slovenska narodna individualnost”. Peričevo stajalište podržao je Biankini, nakon čega su svi dalmatinski zastupnici izjavili da “neće ući ni u jedan klub koji neće biti otvoren svim slovenskim zastupnicima”. Istakli su da se ne žele “pridružiti ni jednoj ni drugoj od suprotstavljenih slovenskih stranaka, jer bi se time umiješali u kranjsku prepirku”. Za slučaj da se spor ne izgadi, založili su se za osnivanje isključivo hrvatskog kluba. Šusteršič je ipak ustrajao na svom stajalištu. Rekao je da mu se argumentacija hrvatskih kolega čini nelogičnom, jer se s jedne strane navodno zalažu za osnivanje brojčano što snažnijeg kluba, a s druge su pak strane spremni, zbog šačice liberala, rascijepiti južnoslavensku delegaciju na dva dijela, što bi bilo “na štetu jugoslavenske politike”. Negativnu je ocjenu dao i namjeri da se osnuje isključivo hrvatski klub, ističući da takav klub “sam za sebe, budući malobrojan, ne bi imao nikakvog značenja”.¹⁵

Slovenski i hrvatski zastupnici nisu uspjeli doći do kompromisa. Pod Šusteršičevim vodstvom osnovan je Slavenski centrom, kojem su pristupila i četiri Rusina, šest Poljaka i dva Čeha.¹⁶ Čelnik dvadesetjednočlanog kluba postao je Šusteršič, koji, međutim, nipošto nije mogao biti zadovoljan, budući da mu se plan izolacije kranjskih liberala izjalovio. Hrvatski zastupnici očito još nisu zaboravili Tavčareve mladenačke zdravice hrvatskom državnom pravu i njegova izjašnjavaanja “planinskim Hrvatom”. Većina hrvatskih narodnjaka još je uvijek, unatoč izjavama i u hrvatskim zemljama vrlo popularnog Kreka o slovensko-hrvatskoj vjernosti, bila nepovjerljiva prema kranjskim “klerikalcima”. Iako su proglasili svoju neutralnost naspram “kranjske borbe”, hrvatski su zastupnici praktički djelovali u interesu Tavčarevih liberala, omogućivši im da, zajedno s dvojicom Štajeraca i jednim goričkim liberalom, uđu u Hrvatsko-slovenski klub, koji je imao šesnaest članova. Na čelu kluba bio je Vicko Ivčević, kojemu je zamjenik bio Miroslav Ploj. Osnivanje konkurentskoga parlamentarnog saveza bilo je u tisku katoličkih narodnjaka popraćeno izuzetno oštrim komentarima. Osobito zgražanje izraženo je nad činjenicom da Tavčaru i njegovim antiklerikalnim suborcima prave društvo svećenici Biankini, Perić i Spinčić. Hrvatski su zastupnici na taj način, prema spomenutim komentarima, zauzeli “neprijateljski položaj prema slovenskom narodu”, budući da je Katolička narodna stranka ipak reprezentant slovenskoga naroda.¹⁷

No, Tavčaru nije uspjelo da se dugo održi. Već potkraj ožujka Ploj ga je pozvao da napusti klub, jer je kao urednik časopisa *Slovenski narod* odgovoran za napade na vjeru i crkvene institucije. Tavčar je odmah izašao i povukao za sobom preostala tri slovenska liberala. Prema tome, Šusteršiču, koji je imao bezuvjetnu Krekovu podršku,¹⁸ ipak se na kraju isplatilo beskompromisno inzistiranje na isključenju kranjskih liberala

¹⁵ *Slovenec*, 5. veljače 1901.

¹⁶ *VCA*, XVII. sesija (veljača 1901.), 31.

¹⁷ *Slovenec*, 7. veljače i 11. ožujka 1901.

¹⁸ *Slovenec*, 11. ožujka 1901.

iz južnoslavenskih parlamentarnih kombinacija. U lipnju 1902. došlo je, naime, do spajanja Slavenskog centra i Hrvatsko-slovenskog kluba. Novoosnovani Slavenski savez imao je 28 članova. Za predsjednike su bili izabrani Šusteršič i Ivčević, a za njihove zamjenike Ploj i Barwiński.¹⁹

Parlamentarna suradnja s hrvatskim zastupnicima razvila se u važno sredstvo Šusteršičevih i Krekovih aktivnosti za provedbu reforme Habsburške Monarhije. U desetljeću uoči Prvoga svjetskog rata “trijalizam” je postao magičnom riječju bez koje nije prošao ni jedan važniji govornički ili publicistički nastup prvaka Slovenske pučke stranke. Trijalistički su program, doduše, zagovarali i hrvatski političari, pa je postojao u različitim varijantama. Slovenskom varijantom trijalizma predviđalo se sjedinjenje Bosne i Hercegovine, Trojedne kraljevine, Vojvodine i slovenskog teritorija u jedno državnoopravno tijelo sa središtem u Zagrebu. Čitajući memoarsku literaturu, možemo zaključiti da je “duhovni otac” te trijalističke varijante bio Šusteršič.²⁰

Slovenska varijanta trijalizma bila je u obliku državnopravnog programa prvi put predstavljena javnosti 11. veljače 1905. Krekovim člankom u časopisu *Slovenec*.²¹ Krek je isticao istovjetnost stajališta slovenskoga katoličkog tabora s državnopravnim programom hrvatskih pravaša. Pripadnost Slovenaca hrvatskoj državi obrazlagao je povijesnim argumentima. Pritom se pozivao na odluku Hrvatskog sabora od 9. ožujka 1712., kojom su hrvatski staleži i redovi prihvatili *Hrvatsku pragmatičku sankciju* pod uvjetom da će Hrvatskom vladati samo ženska loza habsburške dinastije pod čijom će vlašću biti Štajerska, Koruška i Kranjska. Osnovna je ideja Krekova programa bila da je opstanak podunavske monarhije kao velesile moguć samo uz rješenje južnoslavenskoga državnopravnog pitanja. Da bi ojačala svoj utjecaj na Balkanu, Monarhija bi, po njegovu mišljenju, morala formirati “*velik, upravno sjedinjen južnoslavenski teritorij*”, kako to zahtijevaju slovenski katolički narodnjaci i hrvatski pravaši.²²

Šusteršič se svim silama trudio da svoju stranku poveže s pravašima u svojevrsnu trijalističku velesilu. Najavom toga velikoga političkog projekta možemo smatrati njegov govor održan 3. studenoga 1905. u Kranjskom zemaljskom saboru, kojim je pozivao kranjske liberalne da u ime narodne sloge podrže zahtjev da se izbornom reformom smanji broj mandata kranjskih Nijemaca u Zemaljskom saboru. Slovenci bi, prema Šusteršiču, morali prevladati međustranačke razlike, ako žele ostvarivati “*velike koncepte dalekosežne jugoslavenske politike*”. Morali bi zajedno donijeti “*velik jugoslavenski narodni program*” i pridobiti na svoju stranu “*našu braću Hrvate*”.²³

¹⁹ VCA, XVII. sesija (travanj 1903.), 31.

²⁰ Fran ŠUKLJE, *Sodobniki, mali in veliki*, Ljubljana, 1933., 252.

²¹ Uvodnik u *Slovenec* pod naslovom “Državnoopravno stališće Slovencev in Hrvatov” je, doduše, nepotpisan, ali, sudeći po dikciji, autor teksta je sigurno Krek.

²² *Slovenec*, 11. veljače 1905.

²³ *Obravnave deželnega zbora kranjskega*, XLVI. svezak, 2. sjednica (3. studenoga 1905.), 26.

Osnovni zahtjev slovenskih političara bio je da u slučaju rekonstruiranja Monarhije moraju, zajedno s Hrvatima, ući u novu južnoslavensku tvorevinu. Trijalizam koji bi se sveo na sjedinjavanje samo hrvatskih zemalja Slovenci su smatrali opasnim, jer bi oni i Česi ostali u okviru Austrije usamljeni i pod njemačkom dominacijom.

Šusteršič i Krek isprva su izbjegavali posve određeno reći koje bi zemlje bile uključene u južnoslavensku državnu jedinicu. Bio je to sastavni dio Šusteršičeve taktike da ne spominje izrijeckom slovenske zemlje kako ne bi odmah izazvao žestoko protivljenje njemačkih nacionala i mađarske političke elite. Odlučio se za politiku strpljivog čekanja, vjerujući da će se trijalizam morati uvesti kako bi se u državi smanjila politička moć Mađara, Talijana i Srba. U svojim je nastupima postupno počeo isticati i važnost uključivanja slovenskih zemalja u južnoslavensku državnopravnu jedinicu, a kao jedan od glavnih argumenata u prilog tome navodio je činjenicu da bi, bez uključivanja Slovenaca, pravoslavni element u toj tvorevini prevladao nad katoličkim.²⁴ A to je već bila melodija koja je godila ušima Franje Ferdinanda i njegovih pouzdanika iz velikoaustrijskog kruga.

Međutim, u vrijeme kada je njihov trijalistički program objavljen, Šusteršič i Krek su i nadalje bili samo vođe jedne male stranke koja u širem, austrijskom okviru nije imala političku težinu. U središnjoj slovenskoj zemlji, Kranjskoj, tada su bjesnile žestoke stranačke bitke između liberalnih i katoličkih narodnjaka, što je još dodatno smanjivalo ionako malu moć slovenskih političkih predstavnika na državnoj razini. Hrvatski su se političari u tim okolnostima, u najboljem slučaju, ograničavali na izraze načelne podrške slovenskim planovima, ili su pak Slovence već sasvim otpisali, prepuštajući ih njihovoj sudbini u njemačko-talijanskim kliještima. Najočitiije se to pokazalo u politici “novog kursa”, koja je započela 1903. u Dalmaciji.²⁵ Očekivanja da će Hrvati, bar u Dalmaciji koja je ostala pod upravom Beča, biti nagrađeni za usluge slavne Jelačićeve konjice nisu se ostvarila. Austrijska vlada vodila je u Dalmaciji smušenu politiku i nekim je svojim potezima (na primjer, pokušajem uvođenja njemačkog jezika kao službenog) izazvala otpor većine dalmatinskih političara prema Austriji i njihovo udaljavanje od starih koncepcija austroslovenstva.²⁶ Nezadovoljstvo hrvatskih političara vladinom politikom u Dalmaciji poraslo je do početka 20. stoljeća toliko da je ne mali dio njih započeo očijukati čak i s mađarskim političkim snagama, nudeći im podršku u njihovim sukobljavanjima s Bečom. Kao što je poznato, nositelji nove politike hrvatske suradnje s mađarskim nezavisnjacima protiv Beča bili su

²⁴ Vjekoslav SPINČIĆ, Dnevnik, 15. listopada 1908., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, kutija 2.

²⁵ Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike novog kursa*, Zagreb, 1972.; Tereza GANZA-ARAS, *Politika “novog kursa” dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992.

²⁶ Marko TROGRLIĆ, “Bečki odjeci nemira u Hrvatskoj 1903. godine. Dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču”, *Časopis za suvremenu povijest*, 37, 2005., 679 – 693.

pravaši Ante Trumbić i Frano Supilo. Politika “novoga kursa”, koju su pokrenuli Trumbić i Supilo, kulminirala je 5. listopada 1905. glasovitom *Riječkom rezolucijom*, koju je potpisala većina hrvatskih političkih prvaka iz Dalmacije i Banske Hrvatske. Potpisnici su izrazili svoju podršku nastojanjima mađarskih nezavišnjaka. Založili su se da se Dalmacija ponovno uključi u Trojednu Kraljevinu, a od ostalih hrvatskih zemalja u rezoluciji se spominje samo Istra. Rijeka i Međimurje izostavljeni su iz obazrivosti prema mađarskim nezavišnjacima, a Bosna i Hercegovina zbog toga što su potpisnici htjeli izbjeći provociranje srpskih političara, na čijem se savezništvu trebala temeljiti nova hrvatska politika. Za mentalitet pobornika politike “novog kursa” i kompromisa s Talijanima karakteristične su izjave pjesnika Ante Tresića Pavičića koji je rekao da su Slovenci “*narodić s jezikom koji mi Jugoslaveni više ne razumijemo*”. On je, uz to, smatrao da su Slovenci “*najzadrtiji separatisti pod kapom nebeskom*”.²⁷

Kao što je poznato, potpis pod *Riječku rezoluciju* u Dalmaciji je odbio staviti samo manji dio pravaša predvođen Prodanom.²⁸ Njegovi “čisti” pravaši protivili su se Trumbićevoj politici povezivanja s mađarskim nezavišnjacima i rušenja Austrije. Ali, zauzvrat što su vjerni Monarhiji, zahtijevali su sjedinjenje svih hrvatskih zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, na načelima hrvatskoga državnog prava. Zalagali su se da se Austro-Ugarska preuredi na trijalističkoj koncepciji. U svojim izlaganjima u Dalmatinskom zemaljskom saboru Prodan je isticao da svi Hrvati moraju biti pod jednom upravom, slobodni, pod žezlom slavne habsburške dinastije. Zahtijevao je “*suvereni parlament, kakav su Hrvati imali u doba svoje samostalnosti*”, posebnu hrvatsku vojsku, ratnu i trgovačku mornaricu, financijske institucije i novac. Držao je da je opstanak Habsburške Monarhije i u interesu hrvatskoga naroda, kao i u interesu svih malih naroda uopće. Zalagao se za osnivanje “*velike savezne monarhije*”, pri čemu bi habsburška dinastija trebala pod svojim žezlom okupiti “*sve manje narode od Laponije do Krete, od ledenih gora do žarke Afrike*”. Samo na taj način bi se, prema Prodanovu mišljenju, obistinilo staro geslo – A. E. I. O. U. (*Austria erit in orbe ultima*). Austrija ima smisla samo kao “*konfederacija svih malih naroda koje je Providnost poredala jednog do drugoga u sredini Europe*”, dok, u protivnom, gubi svoj *raison d'être* i bit će razmrvljena kao Poljska, isticao je Prodan.²⁹

²⁷ Janko PLETERSKI, “Politika ‘novega kurza’, jadranski kompromis in Slovenci”, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Documenta et studia historiae recentioris, 2, Maribor, 1981., 69 – 100, ovdje 81.

²⁸ M. DIKLIC, “Don Ivo Prodan u dalmatinskom saboru”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 2001., 389 – 458; Isti, *Don Ivo Prodan – političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar, 2003.

²⁹ *Brzopisna izvješća zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, XXXVII. zasjedanje, 11. sjednica (8. studenoga 1903.), 698 – 699.

Što se tiče Slovenaca, Prodan se – isto kao i Krek – pozivao na *Hrvatsku pragmatičku sankciju* iz 1712. kojom je postavljen zahtjev “o narodnom jedinstvu i s braćom Slovencima”.³⁰ Povodom 200. godišnjice donošenja *Hrvatske pragmatičke sankcije*, Prodanovo ju je glasilo *Hrvatska kruna* objavilo, čime se htjelo još jednom naglasiti veliku važnost “državno-temelnog zakona hrvatske države”. Na slovenske se zemlje odnosi sljedeći dio: “Staleži i redovi u brizi i želji nekoj, da osiguraju domovinu svoju, uzevši na um tolike i tako velike minule pogibli njezine i opasne prevrate, koji nastaju po kakvom slučaju u vrieme interegnja, a osim toga da ovim djelom svojim zasluže veću sklonost i blago vladanje prejasne kuće austrijske, žele, ako nestane muške loze – dobrotu božja dala, da ona u sve vieke traje i cvate! – podvrći se kraljevskome pravu ženskoga roda, koje će on nad njim zadržati i vršiti po vlasti i pravu kralja i kraljevine; i žele, da se dakako povjere i onakvoj ženskoj lozi od preuzvišene krvi austrijske, koja će imati ne samo Austriju nego i pokrajinu Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovat će u netom pomenutoj Austriji.”³¹ Prodanu, dakle, *Hrvatska pragmatička sankcija* znači akt kojim su navodno bili neutralizirani državopravni zahtjevi Ugarskoga Kraljevstva, jer je upravo zahtjev o “nerazdruživosti slovenskih zemalja od Hrvatske” zapravo omogućio Hrvatskoj da “se preniela van onoga kompleksa zemalja, koje Ugarska zahvaća”. U kombinaciji s uvjetom da kraljeva rezidencija treba biti u Austriji, *Hrvatska pragmatička sankcija* trebala bi, prema Prodanu, stajati i iznad *Nagodbe* iz 1868., koja “je nezakonita i moralno ne veže, jer plod pritiska iz Beča i Budimpešte, jer stavljena od zastupnika izabranih na oktroi izbornom redu, i jer nije učestvovala Slovenija, ne Istra, ne Dalmacija, ne bivša vojna Krajina, ne hrvatski dio Bosne i Hercegovine, dakle ne 3 diela naroda”.³²

Nakon izborne reforme i izbora za Carevinsko vijeće 1907. godine, zastupnici Slovenske pučke stranke osnovali su Slovenski klub. Uz dva zastupnika goričke Slovenske pučke stranke i jedinoga zastupnika koruških Slovenaca, u klub su ušli i zastupnici štajerskoga Slovenskog seljačkog saveza. Predsjednikom Kluba, koji je imao 17 članova, imenovan je Šusteršič.³³ Istodobno su slovenski liberali, hrvatski zastupnici iz Istre i Dalmacije te oba srpska zastupnika osnovali Savez Južnih Slavena. Predsjednik je postao Ivčević, a njegov zamjenik katolički disident Ploj.³⁴ Iako su osnovali svoj Slovenski klub, zastupnici Sveslovenske pučke stranke zdušno su nastojali ojačati veze s hrvatskim pravašima.

U ožujku 1908. godine *Hrvatska kruna* objavila je u više nastavaka Krekov *Narodni politički program*.³⁵ Prodanova grupa pozdravila je nastojanja slovenskih katoličkih

³⁰ *Hrvatska kruna*, 5. siječnja 1908.

³¹ *Hrvatska kruna*, 9. ožujka 1912.

³² *Hrvatska kruna*, 5. siječnja 1908.

³³ *VCA*, XVII. sesija (lipanj 1907.), 29.

³⁴ Isto, 43.

³⁵ *Hrvatska kruna*, 18., 19., 20. i 22. ožujka 1908.

narodnjaka da napokon padne granica koja razdvaja slovenske i hrvatske zemlje: “Granica između njih i nas ne postoji, a one, koje su nam naši neprijatelji odsjekli, nemaju na nas nikakve moći. U srcacima našim ne postoji nikakvih granica razlike između Hrvata iz ove ili one zemlje. Svi smo sinovi jedne majke domovine. Tu nauku, ostavljenu nam u amanet od našeg neumrlog učitelja Starčevića, mi smo vazda izpoviedali i izpoviedat ćemo ma nam zlobnici i zavidnici i zakleti neprijatelji i te nauke predbacivali u svoje stanovite svrhe, da pravimo tobože granice između Hrvata i Hrvata. ... ‘Hinc sunt leones.’ Tako se označivaše medje između jednog i drugoga naroda na zemljovidim u IV stoljeću. Tih barikada za nas nema više. Svih nas dakle i Hrvata i Slovenaca pod svoje krilo okuplja majka Hrvatska, da iz današnjega jedinstva srdaca i misli nadodje političko jedinstvo domovine, za kojim svi pravi Hrvati teže, a kojem se eto priključuju i braća Slovenci, da se skupu hrvatskih zemalja pridruže i one njihove: ... kjer Drava deroča, kjer Sava valove bistre vali, kjer Kolpa šumi in kjer jaderna Soča k Jadranskemu morju peneča hiti.”³⁶

Usprkos manjim neslaganjima oko pripadnosti Žumberka i Marindola,³⁷ Prodanova skupina počela je isticati potrebu za intenziviranjem suradnje sa slovenskim katoličkim narodnjacima. Tako je pozdravila “*liep članak o južnoslavenskom pitanju*” koji je 18. travnja 1908. godine objavio Korošec u časopisu *Agramer Tagblatt*. Koroščeva tvrdnja da Slovenci moraju kao “*malen narod... sebi tražiti uporište, a takovo uporište oni nalaze jedino kod svoje braće Hrvata*”, pozitivno je utjecala na razmišljanja Prodanovih pravaša. Oni su pozdravili inicijativu o uvođenju hrvatskoga kao književnog jezika u slovenske škole, a svidjela im se i Koroščeva ideja da bi na sveučilištu u Ljubljani, kada bi došlo do njegovog utemeljenja, “*njegov naukovni i službeni jezik morao biti hrvatski*”. U očima Prodanovih pravaša takve su ideje dokaz “*da među našim braćom Slovincima nastaje jaka i ozbiljna struja, koja hoće ne slogu već stopljenje sa Hrvatima á tout prix*”. *Hrvatska kruna* kritizirala je Tavčara, “*koji kao da ne može mirno trpjeti ovakvo zbliženje*” te optužila njegovu “naprednu” stranku da se jedina protivi Šusteršičevoj politici.³⁸

No, kampanju protiv Šusteršičevih “klerikalaca” nisu vodili samo kranjski liberali. I u Dalmaciji je “nekrunjeni vojvoda kranjski” imao snažnu oporbu, najviše u redovima Hrvatske stranke. Iako su u Beču često zajedno interpelirali vladu, Šusteršič je imao velikog kritičara u Biankiniju. Njegov *Narodni list* otvoreno je nastupao u korist Ivana Tavčara, Ivana Hribara i općenito kranjskih liberala, o čemu govori i sljedeći zapis uoči izbora 1911. godine: “*Neki dan u ‘Hrv[atskoj] Kruni’, valjda da podignu potištene duhove, klikovali su, kako će u Kranjskoj stranka dr. Šusteršića potući na cijeloj liniji stranku Hribarovu. Pa kako su u Kranjskoj, da će tako biti i u Dalmaciji! Vidi se, da kod naših pravaša fantazija još bujno plodi. Najprije mi ne znamo, kako će se razviti*

³⁶ *Hrvatska kruna*, 22. travnja 1908.

³⁷ *Hrvatska kruna*, 15. siječnja 1908.

³⁸ *Hrvatska kruna*, 22. travnja 1908.

odnošaji u Kranjskoj i hoće li personalno-ambiciozna politika dr. Šusteršiča, kojemu su držali skute i naši pravaši, pokrivajući sebe pred narodom njegovim frazama, pobijediti na izborima; ali pobjedila ili ostala poražena, za nas to nema osobite važnosti. Kod nas odnošaji nisu kao u Kranjskoj; niti su, niti mogu, niti će biti!”³⁹ Biankini je osudio približavanje dalmatinskih pravaša Šusteršiču, a pogrdno se izražavao i zbog njihove suradnje s banovinskim pravašima oko Mile Starčevića.⁴⁰ Protiv “Šusteršičeve bande” vrlo oštro nastupao je u svojim glasilima i Josip Smodlaka, vođa Hrvatske pučke napredne stranke.⁴¹ Nepovjerenje prema slovenskim “emisarima”, koji su navodno htjeli pretvoriti Stranku prava “u privjesak slovenskih klerikalaca”, iskazivali su i šibenski pravaši, koje je predvodio Mate Drinković.⁴²

Šusteršič je uz Kreka bio onaj slovenski političar koji je u javnosti najvatrenije zastupao tezu da se hrvatsko državno pravo proteže i na Slovence. Tako je 18. srpnja 1909. na skupu u Ljubljani, kao odgovor na zvukove upravo odsvirane *Lijepe naše domovine*, izrekao sljedeći politički zavjet: “Nisu uzalud na početku našeg današnjeg skupa odjeknuli dragi i lijepi zvuci hrvatske narodne pjesme. Hrvati i mi smo uistinu braća, mi smo jedan narod i, gospodo moja, upravo su posljednji mjeseci našeg parlamentarnog djelovanja posvjedočili da se mi, Slovenci, osjećamo granom hrvatskoga naroda, hrvatskoga debla. Za hrvatsko pravo išli smo u borbu zato što smo svjesni da, želimo li igrati ulogu u svjetskoj povijesti, to je moguće samo ruku pod ruku, rame uz rame s bratskim hrvatskim narodom. Naš je ideal, to znate svi, da u tijesnoj vezi s Hrvatima, a pod snažnim žezlom habsburške dinastije, osnujemo veliku jugoslavensku državu od Soče do Drine, od Mure i Drave do Jadranskoga mora. To je cilj naše borbe!”⁴³ Naglašavanje “planinsko-hrvatskog podrijetla” Slovenaca imalo je jasan razlog – stvoriti jak južnoslavenski blok koji bi zagovarao takvu trijalističku reformu koja bi obuhvatila i slovenske zemlje.

U raspravi koja se 16. siječnja 1909. u Kranjskom zemaljskom saboru vodila o aneksiji Bosne i Hercegovine, Šusteršič je upozorio da vođa njemačkih kršćanskih socijalista Lueger zagovara “uži trijalizam”, ograničen samo na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu. Taj se trijalizam razlikuje od onog “šireg”, “kojim se podrazumijeva sjedinjavanje svih habsburških zemalja od Trsta do Drine” i za koji se zalažu slovenski i hrvatski političari. Prema Šusteršičevu mišljenju, uži trijalizam bio bi štetan, jer bi se “ponovno jedan dio južnoga slavenstva, koji nam sada daje dodatnu snagu i uporište u Austriji, otuđio, otkinuo”. Šusteršič je ocjenjivao da je austrijska vlada, s obzirom na protivljenje Mađara, nedovoljno snažna da bi mogla uvesti trijalizam. On bi se mogao uvesti “samo u slučaju nekakve izvanredne konstelacije” i “samo u zaista

³⁹ *Narodni list*, 8. travnja 1911.

⁴⁰ *Narodni list*, 29. travnja 1911.

⁴¹ *Sloboda*, 21. lipnja 1911.

⁴² M. GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 266 – 267.

⁴³ *Slovenec*, 19. srpnja 1909.

izvanrednim prilikama”, rekao je Šusteršič, izrazivši uvjerenje da će “*onaj veliki trenutak narodne samostalnosti jugoslovenstva doći tek negdje za 100 ili 200 godina*”. A do tada, prema Šusteršiču, zadaća je jugoslavenskih političara da “*pripremaju teren*” kako bi “*političko djelovanje u svakom pogledu – kulturnom, gospodarskom i nacionalnopolitičkom – bilo takvo da svaki politički čin, pa makar i posve sićušan, bude u službi postizanja tog velikog cilja*”.⁴⁴

U slovenskim zemljama jedino je Šusteršič imao za sobom dovoljnu političku snagu da svojim državnopravnim planovima izazove pozornost Beča. Potkraj srpnja 1909. poslao je prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu opsežan memorandum u kojem je izložio svoju viziju trijalističkog programa.⁴⁵ Memorandum je upućen u doba borbe protiv osnivanja Bosanske agrarne banke 1909., u kojoj se vođa maloga Slovenskoga kluba uspio profilirati kao branitelj interesa većine Slavena u Monarhiji.⁴⁶ Tisak dalmatinskih pravaša bio je oduševljen “*valom demokratskih slavenskih elemenata*” koje je spretnom parlamentarnom kombinatorikom uspio udružiti Šusteršič.⁴⁷ Činilo se da i trijalistička reforma ima sve više pobornika, pa je kao tema uživala sve više pozornosti u tisku dalmatinskih pravaša, koji je isticao da bi Hrvati “*bili jači i kao saveznici i kao eventualni branitelji, kad bi u trijalističkom sustavu uživali sve pogodnosti slobodne i neodvisne države, koja svoju silu osjeća u svojoj cjelokupnosti*”.⁴⁸ Takva argumentacija, koja postavlja trijalističku reformu u službu obrane države, bila je sasvim u duhu Šusteršičeva memoranduma prijestolonasljedniku. U tom je razdoblju *Hrvatska kruna* prenosila čak i senzacionalne vijesti iz ugarskog tiska da će trijalistička akcija zahvatiti i Srbiju i Crnu Goru, koje će biti prisiljene priključiti se Habsburškoj Monarhiji.⁴⁹ Treba istaknuti da je trijalističke planove dalmatinskih pravaša često pratio i stanoviti skepticizam prema ambicijama Franje Ferdinanda i Luegerovih kršćanskih socijala, koji trijalističku ideju navodno nisu toliko isticali “*iz ljubavi prema Hrvatima, koliko iz mržnje proti Magjarima*”.⁵⁰

Oporba Slovenskog kluba prema vladi Richarda baruna Bienerttha, koja se ubrzo razvila u opstrukciju rada parlamenta, izazvala je čak i intervenciju Franje Ferdinanda, a i negodovanje u redovima drugih slavenskih političara, uključivši Ploja i kranjske liberale iz Saveza Južnih Slavena. Taj oportunitizam, međutim, nije se sviđao

⁴⁴ ODZK, XLVII. svezak, 8. sjeđnica (16. siječnja 1909.), 273 – 277.

⁴⁵ Usp. Šusteršičev popratni tekst uz memorandum od 25. srpnja 1909. godine i pismo zahvale prijestolonasljednikove vojne kancelarije od 30. srpnja 1909., Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Militärkanzlei Franz Ferdinand, Nr. E/24/1909. Zahvaljujem dr. Walteru Lukanu posredstvom kojeg sam došao do tih dokumenata.

⁴⁶ A. RAHTEN, “Politika zastupnika Slovenskog kluba u Carevinskom vijeću 1908. – 1911.”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 30, 1997., 185 – 197.

⁴⁷ *Hrvatska kruna*, 17. lipnja 1909.

⁴⁸ *Hrvatska kruna*, 7. rujna 1909.

⁴⁹ *Hrvatska kruna*, 16. studenog 1909.

⁵⁰ *Hrvatska kruna*, 3. svibnja 1910.

četvorki dalmatinskih pravaša predvođenoj dr. Antom Dulibićem, pa su oni napustili Savez Južnih Slavena i 29. studenoga 1910. pristupili Slovenskom klubu.⁵¹ Kao temeljni razlog Dulibićeva je skupina navela zalaganje Šusteršiča za hrvatsko državno pravo i njegovo ustrajanje u borbi protiv mađarskih ambicija oko Bosne i Hercegovine. Uključenje u Slovenski klub pozdravila je i *Hrvatska kruna*: “Dr. Šusteršić je i ljetos ostao vjeran svom političkom vjerovanju i poput Katona po stoti put to istaknuo i naglasio starodavna prava Hrvatske. U tome dr. Šusteršić ostaje u suglasju i s vlastitom strankom, koja već decenije ispovijeda, da je udes Slovenije skopčan s udesom Hrvatske. Braća Slovenci imali su velikog udjela u prošlosti stranke prava. Slovenska pučka stranka, kojoj je dr. Šusteršić vodja, po svojim izaslanicima prisustvovala je mnogim važnim skupštinama naše stranke. Sada se tek nadovezuju uslied raznih trvenja medju pravaškim frakcijama izmedju Hrovata i Slovenaca prekinute veze i mi radostno pozdravljamo korak četvorice naših zastupnika. Sretni smo što se riešite ljudi koji su kulturne i narodno-političke interese hrvatskoga naroda zapostavljali svojim klikaškim interesima i što će raditi složno sa braćom Slovencima za oživotvorenje narodnih ideala.”⁵²

Šusteršič je na prvoj proširenoj sjednici Slovenskog kluba naglasio “staro zajedništvo hrvatskih i slovenskih interesa na političkom i kulturnom polju, iz kojeg slijedi potreba zajedničkog političkog postupanja”. Također je rekao da su “Slovinci na stajalištu hrvatskoga državnog prava i da u političkom sjedinjenju dvaju naroda vide najbolje osposobljavanje za narodne borbe i najbolje jamstvo za siguran uspjeh”. Na kraju je izrazio nadu da će Hrvati i Slovenci uvijek ostati vjerni geslu: “Za sveti križ, za slobodu zlatnu i za naša prava!”⁵³ Glasilo Sveslovenske pučke stranke *Slovenec* tim je povodom pisalo: “Mi se pak nadamo da nam je vrlo blizu vrijeme kada će zajednička slovenska i hrvatska pučka stranka koračati od Drave pa sve dolje do Kotora, ruku pod ruku, pod jednom zastavom, u borbi za svoje ideale.”⁵⁴ Savez Južnih Slavena bio je u rasulu, njegovi vođe diskreditirani. Sveslovenska pučka stranka napokon je dobila bitku za dominaciju u južnoslavenskoj parlamentarnoj politici u Beču.

Šusteršičev rječnik obuhvaćao je sve više pravaških postulata. Uoči općinskih izbora 6. siječnja 1911., na skupu Sveslovenske pučke stranke, izjavio je: “Mi, Slovenci, isto smo tako pravaši kao i drugovi koji sjede s nama u zajedničkom klubu u Beču. Udružili smo se s hrvatskim pravašima kako bismo zajednički proveli pravaški program u okviru naše Monarhije.”⁵⁵

Šusteršičeva trijalistička koncepcija sve se više približavala zamislima dalmatinskih političara. Kako su dalmatinski pobornici trijalizma zamišljali unutarnje uređenje

⁵¹ M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, 415.

⁵² *Hrvatska kruna*, 29. studenog 1910.

⁵³ *Slovenec*, 29. studenog 1910.

⁵⁴ *Slovenec*, 3. prosinca 1910.

⁵⁵ *Slovenec*, 7. siječnja 1911.

velikohrvatske trijalističke tvorevine, očito je iz brošura dubrovačkog publicista dr. Nikole Zvonimira Bjelovučića. U njegovoj najpoznatijoj publikaciji, objavljenoj 1911. pod naslovom *Trijalizam i hrvatska država*, do najsitnijih je potankosti opisano kako bi izgledala Velika Hrvatska u okviru trijalistički preuređene Monarhije. “Hrvatska država” obuhvaćala bi sve hrvatske i slovenske zemlje, unutar kojih bi bile županije. Pritom bi jedino u tršćanskoj županiji, uz hrvatski, postojao i drugi službeni jezik – talijanski. Hrvatsku vladu, sastavljenu od devet članova, s banom na čelu, imenovao bi kralj. Sjedište vlade bilo bi u Zagrebu. Zajednička ministarstva, za cijelu Monarhiju, bila bi samo za mornaricu (sa sjedištem u Puli), vojsku i vanjske poslove. Prema tome, ukinulo bi se zajedničko ministarstvo za financije, a delegacije bi ostale. U njih bi svaki od tri parlamenta slao četrdeset članova, a sastajale bi se naizmjenice u Beču, Budimpešti i Zagrebu.⁵⁶

Snažna koalicijska hrvatska stranka, sastavljena po uzoru na Sveslovensku pučku stranku, bila je nedvojbeno preduvjet za ostvarivanje ambicioznih trijalističkih planova vođa Slovenskoga katoličkog pokreta na jugu Habsburške Monarhije. Najveće su se nade pritom polagale u pravaše, u čijim su programskim opredjeljenjima ideolozi Sveslovenske pučke stranke uporno tražili dodirne točke s vlastitim planovima: “*To je u prvome redu stranka prava. Iako nije vjerska stranka, utemeljena je na kršćanstvu, pa s njom može surađivati i pošten nekatolik, kao i katolici, koji čine veliku većinu hrvatskoga naroda. O nekakvom liberalizmu u kulturnom pogledu nema ni govora, budući da se kod istinski vjerničkoga hrvatskog naroda može nešto postići samo na vjerskoj osnovi. Glavno uporište stranke je, kao i kod nas, rodoljubno svećenstvo, u čijim se redovima prilike iz dana u dan poboljšavaju. Mađaronstvo se koti samo među onima koji su ovisni o milosti vlade, a liberalni svećenik bit će i u Hrvatskoj uskoro bijela vrana, dok, nasuprot tome, rastu redovi svećenstva odgojenog na onim istim načelima koja vode SLS.*”⁵⁷

Za slučaj da hrvatski pravaši ne budu voljni približiti idejno-politički profil svojih stranaka programu Sveslovenske pučke stranke, Šusteršič i Krek su proučavali mogućnost formiranja jedne ili više hrvatskih stranaka s kršćansko-demokratskim programom.⁵⁸ Takvim se prijedlogom Krek u pismu obratio i dalmatinskom pravašu, svećeniku Anti Alfireviću. Pismo od 7. studenog 1907. zaključio je sljedećim riječima: “*Naš je cilj: uzgojiti vaš i naš narod, da dođe do svijesti jedinstva na načelno jasnom katoličkom temelju. Za tim se ide.*” U pismu od 22. travnja 1909. Krek je već posve otvoreno izrazio potrebu osnivanja dalmatinske katoličke stranke: “*Clara pacta. Dok se u vas ne oživi politička stranka poput naše – jok! Šta vam pomažu svećenici u upravi, kada su samo za nekoliko vremena locumtenentes liberalcima i slobodoumnici? ... Smodlaka nije*

⁵⁶ N(ikola) B(JELOVUČIĆ), *Trijalizam i hrvatska država*, Dubrovnik, 1911., 8 – 13.

⁵⁷ *Slovenec*, 2. listopada 1912.

⁵⁸ Petar ROGULJA, “Među Slovencima (Bilješke iz študentskoga dnevnika od god. 1909. i 1910.)”, *Luč*, 14, 1918. – 1919., 196 – 197.

pagibelj, nego politička desorganizacija katolika, svećenika i lajka. Ne ide se za tim, da se drži što je sigurno naše i dalje uzgaja.”⁵⁹

Alfirević, koji se razvio u najvažnijeg saveznika Šusteršičeve stranke u Dalmaciji, u glasilu svoga kruga *Dan* nije štedio pohvale na račun katoličkih “planinskih Hrvata”, ističući da su oni najnapredniji narod u Austro-Ugarskoj: “Često puta čitamo po našim novinama tužbe o jadnim prilikama u Kranjskoj. Sve su te tužbe ili neiskrene ili zbog nepoznavanja prilika. Ako ima još što jednoga jasnoga u Sloveniji, to je jedino u rukama liberalaca. Ostalo sve je katoličko i mali slovenski narod možda je najnapredniji u cijeloj Austro-Ugarskoj. Hoćemo k Slovencima i s toga, jer su nam najbliža braća – planinski Hrvati. Oni žele s nama iskrenu slogu, zajednički rad, a to želimo i mi. ... U našim nazdravicama svaki čas čujemo, da Sutla koja nas dijeli od braće Slovenaca, nije krv, već voda, pokažimo i djelom da je tako, isušimo Sutlu idejama i radom našim. Budimo uojereni, da nam je jedino u radu na katoličkim načelima, a u jedinstvu sa planinskim Hrvatima, spas i život.”⁶⁰

Veze slovenskih katoličkih narodnjaka s dalmatinskim političarima bile su u tom razdoblju znatno čvršće od onih s pravašima u Banskoj Hrvatskoj. Pogodovalo im je to što je Dalmacija slala svoje zastupnike u Beč, gdje su se sretali sa Slovencima.⁶¹ Uz to su u toj austrijskoj pokrajini ubrzano nicala zadruga prema modelu koji su lansirali slovenski katolički narodnjaci. U ljubljanski Zadružni savez, koji je bio prozvan majkom južnoslavenskog zadrugarstva, 1907. bilo je učlanjeno 433 zadruga, od kojih čak 55 dalmatinskih.⁶² Broj zadruga u okviru splitskog pododbora Zadružnog saveza, koji je vodio Alfirević, porastao je 1909. na 64, a potkraj 1910. bilo ih je već 70.⁶³ Godine 1912. u splitskom su pododboru već bile udružene 82 zadruga (55 tzv. rajfajznovki, 7 mješovitih, 7 potrošačkih i 13 proizvodnih), u koje je bilo učlanjeno 16.000 Dalmatinaca.⁶⁴ Širenje kranjskoga zadrugarskog sistema u Dalmaciji izazivalo je kritičke ocjene o tome kakvi su pravi motivi Alfirevićeva kruga. U tome je išao najdalje Biankinijev *Narodni list*: “*Htjelo se je preko ovih zadruga – osnovanih na čisto političko-strančarskom, a ne na ekonomskom temelju – uplivati na narod i vezati ga uz izvjestnu politiku. Time je dakako proigrana prava svrha zadruga i mjesto ekonomske pomoći, lakom vjeresijom, nanosi se šteta narodu. I tako je taj nesebični filantropski rad urodio onim što se je moglo predvidjeti: gospodarskim ugroženjem naroda, klerikalizovanjem dalm[atinske]*

⁵⁹ Ante ALFIREVIĆ, “Dr. J. Krek – in memoriam”, *Hrvatska straža*, 16, 1918., 42 – 46.

⁶⁰ *Dan*, 12. siječnja 1911.

⁶¹ M. DIKLIĆ, “Don Ivo Prodan kao političar i zastupnik”, *Annales*, 12, 2002., 63 – 70.

⁶² Aleš UŠENIČNIK, *Sociologija*, Ljubljana, 1910., 509.

⁶³ *Dan*, 26. siječnja 1911.

⁶⁴ *Dan*, 18. siječnja 1912.

čiste stranke prava, pristupom nekih naših zastupnika u slovenski klerikalni klub i nepozvanim gostima à la dr. Šusteršič.”⁶⁵

Alfirevićev je krug nastojao svim silama dokazati kompatibilnost Starčevićeva nauka s kršćanskom demokracijom.⁶⁶ U tu se problematiku osobito udubio anonimni pisac članka *Kršćansko stanovište stranke prava*, objavljenog 7. rujna 1911. u *Danu*. Autor polazi od toga da je pravaštvo sinteza hrvatskih težnji i ideala, a kršćanstvo srž čistog, autentičnog hrvatstva. Hrvatstvo bez kršćanstva bilo bi, prema autoru, kao tijelo bez duše, što je izraženo u poznatom geslu “Bog i Hrvati!”. Kombinacija kršćanskog morala i hrvatskoga državnog prava, ističe autor, bit je “puritanskog pravaštva”, koje su navodno prakticirali začetnici pravaške misli. Tako, na primjer, Kvaternik navodno nije učinio ni koraka u svom životu, a da prethodno nije pozvao u pomoć “Ime Boga!” A i Anti Starčeviću bi se, tvrdi pisac članka, orosilo oko ako bi se vratio među žive i vidio glavne značajke suvremenog pravaštva: izrazito kršćansku orijentaciju, zajedništvo sa “Starčevićim planinskim Hrvatima” i kompaktnost među pravaškim frakcijama.⁶⁷ U uvjerenjima te vrste Alfirević, doduše, nije bio osobito uspješan, pa ipak je ubrzo bio etiketiran pukom “Šusteršičevom ekspoziturom”. Godine 1910. predložio je da dalmatinsko svećenstvo korporativno uđe u Stranku prava, koja bi se potom priključila Sveslovenskoj pučkoj stranci. Međutim, dalmatinski pravaši, osobito Drinkovićeve skupina, bili su protiv sjedinjavanja sa slovenskim “klerikalcima”.⁶⁸ Alfirevićev krug je dotle dobro surađivao s kršćansko-socijalnom skupinom krčkog biskupa dr. Antuna Mahnića (Antona Mahnića). Zajednički im je bio snažan otpor liberalnim i socijal-demokratskim nazorima, koji su za njih, zbog nepoštovanja vjere, predstavljali “društveno zlo”.⁶⁹ Isto su tako, jedni i drugi, gajili veliko poštovanje prema radu vođe njemačkih kršćanskih socijala Luegera, koji je, kako su bili uvjereni, osobito simpatizirao Južne Slavene, pogotovo Hrvate, te imao odlučujući utjecaj na demokratizaciju javnog života u Monarhiji.⁷⁰ Međutim, Biankinijev saveznik dr. Juraj Ferri optužio je Alfirevićeve i Prodanove sljedbenike da rade protiv izvorne misli Oca domovine: “Zar je pokojni dr. Ante Starčević bio klerikalac?! Zar on nije priznavao, da imadu tri vjere u našem narodu i da su sve tri vjere jednakopravne, da moramo biti snošljivi i svačiju vjeru poštovati? Zar on nije imao i medju pravoslavnim i medju muslimanima svojih štovatelja? Pa kako se može njegovim programom napried ići, kad se ljudi postavljaju na izključivo vjersko stanovište?! Moje je skromno mišljenje, ali duboko uvriježeno, da netom je započela da klicu hvata sloga između Srba i Hrvata, da se je brižni

⁶⁵ *Narodni list*, 13. svibnja 1911.

⁶⁶ *Dan*, 27. siječnja 1910.

⁶⁷ *Dan*, 7. rujna 1911.

⁶⁸ M. GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 266 – 267.

⁶⁹ *Pučki prijatelj*, 10. siječnja 1904.

⁷⁰ *Pučki prijatelj*, 10. prosinca 1902. i 30. travnja 1910.

*Beč pobrinuo, da do sloge u našem narodu ne dodje; za to je Beč stao da podražuje religiozna čuvstva, stvara klerikalnu stranku, jer u svojoj lukavštini veoma dobro znade, da na tom temelju ne može doći do sloge između Srba i Hrvata, a bez te sloge nema nam slobode, nema nam napredka. ... Zar su se za Hrvate zauzeli Niemci kršćansko-socijali, ti Šusteršičevi prijatelji? Jok, dragi čitatelju, svi su Švabe jednaki, kad je nas da podjarme. ... Sve su to pravaši ala Frank, Štadler, Prodan e compagnia bella zaboravili, njima lebdi samo pred očima borba između Srba i Hrvata i obrana tobož ugroženog katoličanstva! Ali tko nam tu narodnu svetinju dira? Da je ugrožena, zar ju i mi ne bi znali braniti? Ne, nije ugroženo katoličanstvo, nego je ovom bratoubilačkom borbom ugrožen naš narodni obstanak.*⁷¹

Iako je bilo jasno da će u južnoslavenskim kršćansko-demokratskim strankama, osnivanje kojih su poticali, vodeću ulogu imati katolički element, prvaci Sveslovenske pučke stranke protivili su se unošenju atributa “katolička” u nazive stranaka. Vjerojatno je to bio izraz želje da u te stranke ulaze i Srbi. Međutim, s tim u vezi nameće se i jedno važno pitanje; naime, kakav bi, prema zamislima vođa Sveslovenske pučke stranke, bio status Srba u budućoj trijalističkoj južnoslavenskoj tvorevini. Iz novinskih članaka može se zaključiti da je stajalište slovenskih katoličkih narodnjaka bilo da se i austro-ugarski Srbi moraju podrediti hrvatskom državnom pravu: “Hrvatska stranka prava, čiji su državopravni nazori ujedno i naši, ne isključuje Srbe iz suradnje. Međutim, dva su nužna uvjeta za tu suradnju: prvi, da se na primjeren način uvažava činjenica da su Slovenci i Hrvati, koji čine većinu austrijskog jugoslovenstva, katolici i, drugi, da se naša politika mora graditi na austrijskom, a nipošto na velesrpskom temelju. Ako se Srbi u tom pogledu s nama ne slažu, tada za njih nema i ne može biti mjesta.”⁷²

Prvaci Sveslovenske pučke stranke nisu krili svoje ambicije da, nakon ostvarenja trijalističkog programa, zajedno s pravašima, budu politička elita južnoslavenskog dijela Monarhije: “Ako se jugoslavenski problem u okviru naše Monarhije riješi, moramo računati s jačanjem liberalnog pravoslavlja; utoliko više, posreći li se našoj Monarhiji da jednoga dana pod svojim okriljem sjedini cjelokupno srpstvo do Soluna. Međutim, u oba slučaja, pogotovu u prvom, katolički Slovenci i Hrvati mogli bi, oslonjeni na cijelu državu, održati svoju političku težinu i kulturni utjecaj i bez primjene bilo kakve persekutivne politike prema bilo kojoj konfesiji na jugu. Ali, morali bi katoličkom demokratskom idejom zasuti cijeli jug, sačuvati svoju slovensku, odnosno hrvatsku nacionalnu individualnost i afirmirati kulturne i socijalne vrednote katoličanstva koje je, uz pametnu praktičnu snošljivost, posve otvoreno za zajedništvo.”⁷³

Vođe slovenskoga političkog katolicizma često su u javnosti isticali da ne žele nikoga prisiljavati na prihvaćanje njihova programa. Očekivali su, međutim, da će kršćanska demokratska orijentacija ubuduće dominirati političkim životom

⁷¹ Narodni list, 7. svibnja 1911.

⁷² Slovenec, 4. listopada 1912.

⁷³ Slovenec, 2. travnja 1914.

južnoslavenskih zemalja Monarhije, koje bi trebalo povezati pod trijalističkom zastavom. Na tom je tragu bilo i mišljenje nekih policijskih službenika na jugu Monarhije, koji su u svojim izvješćima tvrdili da političari Sveslovenske pučke stranke u sprezi s pravašima teže političkoj hegemoniji u južnoslavenskom svijetu.⁷⁴ Očito su takve ambicije slovenskih katoličkih narodnjaka naslućivali i neki političari u Dalmaciji. Na mogućnost uvođenja “klerikalne” uprave prema kranjskom modelu, koju zagovara “*planinski pravaš Šusteršič u ime čiste hrvatske misli i svete katoličke vjere*”, upozoravali su u svojim glasilima prije svega Biankini i Smodlaka.⁷⁵

Godine 1911. počela je glavna ofenziva slovenskih katoličkih narodnjaka u Dalmaciji. Uoči predstojećih izbora za Carevinsko vijeće, Šusteršič je polovinom travnja te godine krenuo na kraću turneju po dalmatinskim gradovima. Posvuda je bio toplo primljen, a društvo su mu pravili ugledni dalmatinski svećenici: zastupnik u Carevinskom vijeću i osnivač seoskih kreditnih zadruga don Frano Ivanišević, dr. Josip Bervaldi i, dakako, neizostavni A. Alfrević, dok je u Šibeniku posjetio i dugogodišnjega parlamentarnog kolegu Dulibića.⁷⁶

Najveće je ovacije vođa Sveslovenske pučke stranke požnjeo u Kaštelima kod Trogira, gdje je u tamošnjoj Sokolani održao vatreni govor u kojem je, među ostalim, rekao da će se slovenski i hrvatski narod sjediniti u zajedničku, posve jedinstvenu narodnu skupinu. Pritom su se čuli i poklici poput “*Živio ministar dr. Šusteršič!*”, što je razgnjevalo njegovoga parlamentarnog kolegu Biankinija, koji je u *Narodnom listu* tim povodom pokrenuo polemiku, izjašnjavajući se protiv miješanja “kranjskih klerikalaca” u dalmatinsku politiku: “*Do sada smo blagim riječima pratili dolazanje dr. Šusteršića u Dalmaciju i njegovo uplitanje u naše poslove, jer smo smatrali, da smo dužni imati sve obzire prema jednom zastupniku srodnog slovenskog naroda. Ali sada, kad mi vidimo, da se on i previše razmeće u našoj kući, da se dapače daje u prostu stranačku izbornu agitaciju, onda svi obziri moraju prestati i naša je rodoljubna dužnost, da tomu nepozvanom gostu kažemo otvoreno što mislimo. ... Nije on tu izstupio kao brat Slovenac, koji govori bratu Hrvat, nego kao strančar, koji je svojom stranačkom politikom razrovao Kranjsku, pa bi sada htio da razruje i Dalmaciju. Naši pravaši, kad su vidjeli, da među sobom nemaju čovjeka, koji bi mogao da bude vriedan vodja svih njih, da upravlja s njihovom ladjicom, obratili su se dr. Šusteršiću; a on je to jedva i dočekaio i uzeo je kormilo u svoje ruke, da tu ladjicu dovede tamo kamo on želi i gdje je njemu potreba.*” Biankinijeva skupina predbacivala je Šusteršiću ministarske ambicije, što bi trebao biti i “*razlog, radi kojega je on i kod nas u Dalmaciji zaigrao svoje klerikalno kolo, pa pouzdavajući se u sposobnost svojih najnovijih sljedbenika*

⁷⁴ Usp. Izvještaj policijskog direktora Manussija Ministarstvu rata, Trst, 22. studenoga 1912. godine, Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Kriegsministerium, Präs.-Nr. 13092. Zahvaljujem kolegi dr. Roku Stergaru, koji mi je pribavio citirani dokument.

⁷⁵ *Sloboda*, 24. ožujka 1911.

⁷⁶ *Dan*, 13. travnja 1911.

dolazi sam glavom, da kao mali Napoleon izpituje položaj, upućuje, daje naloge, itd.” Narodni list je upozoravao da bi Šusteršičeva djelatnost mogla štetiti Dalmaciji: “Dosta je kavge, dosta borbe, dosta zla u ovoj našoj Dalmaciji, koju stranački život izjeda, a da bi bilo nužno, da još dolaze i agitatori izvana, te da lievaju u vatru novoga ulja stranačkog biesa. Što bi rekao taj častni gospodin iz Kranjske, da mi dolazimo tamo u njegove strane, pa da mutimo i uckamo?”⁷⁷

U Šusteršičevu obranu ustao je, naravno, Alfirevićev Dan: “Eto i najzad starkelja pod hipnozom klerikalizma, furtimaštva i skrajnog liberalizma, u vodenoj člančicu, ‘Impertinencija’ piše upravo bjesomučno i strančarski protiv dičnome skoro spasitelju srodne nam Kranjske – Dru. Šusteršiču, kao proti nepozvanom gostu kod nas, proti političaru, koji svojom strančarskom politikom, kako je razrovaao Kranjsku, htio bi da razruje i Dalmaciju. Bože daj što skorije i kod nas onakve evolucije na polju prosvjete, dobrostanja radnika i poljodjelaca, probugjenja čisto katoličke i slovenske svijesti i duha sloge i zajedništva sa Hrvatima, kao što je ovih zadnjih desetljeća doživjela upravo Kranjska uplivom, nastojanjem, nadstrančarstvom i čisto slovenskom politikom Slovenske ljudske stranke, predvogjene od onakvog diva poput jednog dra. Šusteršiča, jednog dra. Kreka, Jarca, Lampea i družine.”⁷⁸

Dojmove sa svoje dalmatinske turneje Šusteršič je sazeo u govoru koji je održao 14. svibnja 1911. u Ljubljani: “Rekao bih vam da je u Dalmaciji u posljednje vrijeme na političkom polju započeo veseli proljetni život. Opet je oživjela stara hrvatska ideja, ideja Velike Hrvatske pod okriljem moćnoga orla habsburško-lorenske dinastije, i ta velika misao živi danas ne samo u glavama pojedinih uglednika nego i u priprostom hrvatskom narodu u Dalmaciji, na onom klasičnom hrvatskom tlu, gdje je kolijevka hrvatske države, hrvatske slave, hrvatske snage. ... Dragi prijatelji, i dolje među hrvatskim narodom, na obalama Jadranskog mora, narod se organizira i iz te organizacije proizaći će nesavladiva moć naše braće Hrovata, a tu moć naše hrvatske braće ojačat ćemo našom moći, pa će sunce narodnog trijumfa zasjati na cijelom hrvatsko-slovenskom jugu. A što je do toga došlo, velika je zasluga naših najbližih prijatelja, vrljih, požrtvovnih prvoboraca Stranke prava u Dalmaciji i neumorno aktivnog hrvatskog svećenstva.”⁷⁹

Preduvjet za stvaranje snažne slovensko-hrvatske organizacije bila je, dakako, pomirba među vječito posvađanim pravaškim frakcijama. Ujedinjavanje pravaških snaga započelo je 1908. u Dalmaciji, kada se tamošnja Čista stranka prava povezala s pravaškim skupinama u Šibeniku i Dubrovniku u Stranku prava. Te iste godine se, doduše, od Čiste stranke prava u Banskoj Hrvatskoj odcijepila Starčevićeva stranka prava pod vodstvom Mile Starčevića (njegovi pristaše nazivali su se “milinovcima”),

⁷⁷ Narodni list, 6. svibnja 1911.

⁷⁸ Dan, 18. svibnja 1911.

⁷⁹ Slovenec, 16. svibnja 1911.

ali se već 1910. Čista stranka prava udružila s kršćansko-socijalnom skupinom oko glasila *Hrvatstvo* u Kršćansku socijalnu stranku prava.⁸⁰

U to vrijeme su se i u Bosni i Hercegovini formirale dvije pravaške skupine: Hrvatska narodna zajednica dr. Nikole Mandića, koja je bila bliska Starčevićovoj stranci prava, i Hrvatska katolička udruga vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera,⁸¹ koja je bila pod utjecajem Čiste stranke prava. Ipak, 1911. su se banovinski milinovci i frankovci udružili u Stranku prava, a zatim je došlo i do sporazuma između Stadlerove i Mandićeve skupine. Navedeni sporazumi omogućili su osnivanje Svepravaške organizacije koja je pod svojim okriljem sjedinila pravaše iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre te Bosne i Hercegovine. Za predsjednika stranke bio je izabran Mile Starčević, a za potpredsjednika dr. Aleksander Horvat, pripadnik frankovačkog kruga.⁸²

Prema mišljenju Biankinijevih i Smodlakinih pristaša, koncentracija pravaških sila bila je djelo Šusteršiča, “najcrnijeg predstavnika bečke reakcije”.⁸³ Vođa Sveslovenske pučke stranke mogao je navodno računati na pomoć samoga prijestolonasljednika. Tako se Šusteršiču pripisivalo i da je utjecao na imenovanje Marija grofa Attemsa carskim namjesnikom u Dalmaciji.⁸⁴ Budući da je Attems održavao veze s krugom prijestolonasljednikovih najužih suradnika, njegovo imenovanje izazvalo je spekulacije u dalmatinskom tisku. Uoči izbora za Carevinsko vijeće u lipnju 1911., Prodanovi pravaši govorili su “da će im prijestolonasljednik poslati za namjestnika njihova čovjeka”.⁸⁵ Takve glasine omogućile su suprotnoj strani lansiranje teze o “zakulisnoj raboti” koju provodi Šusteršič, “koji po svim ministarstvima sada govori u ime Dalmacije”,⁸⁶ a Prodanovi pravaši mu pomažu. *Narodni list* je ovako komentirao suradnju Stranke prava sa Šusteršičem: “Ne zaboravite, da je pravaštvo još prije izbora umrlo, a da je na barjak Starčevića metnuto služništvo Šusteršiču.”⁸⁷

Hrvatska je stranka na izborima u Dalmaciji na kraju osvojila isti broj – četiri – mandata kao i Stranka prava, koju je *Narodni list* pogrdno nazvao “Šusteršičevi frankofurtimaši”.⁸⁸ Sveslovenska pučka stranka žestoko je porazila slovenske liberalne, pa su njezini zastupnici u parlamentu obnovili savez s četvoricom dalmatinskih

⁸⁰ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 378.

⁸¹ Potanko o Stadlerovoj politici Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.

⁸² M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 378 – 381.

⁸³ *Sloboda*, 29. travnja 1911.

⁸⁴ M. GROSS, “Uloga šibenskog pravaštva”, 270.

⁸⁵ *Narodni list*, 20. prosinca 1911.

⁸⁶ *Sloboda*, 22. ožujka 1911.

⁸⁷ *Narodni list*, 10. lipnja 1911.

⁸⁸ *Narodni list*, 12. srpnja 1911.

pravaša u obliku Hrvatsko-slovenske zajednice.⁸⁹ Njoj se ubrzo pridružio i Narodni klub trojice istarskih zastupnika sa Spinčićem na čelu. Tako je stvoren Hrvatsko-slovenski klub od 27 članova. Vodio ga je Šusteršič, a zamjenici su mu bili Dulibić, Korošec i Spinčić.⁹⁰ Šusteršič je, dakle, uspio u bečkom parlamentu formirati klub koji se morao uvažavati i koji je, prema njegovim zamislima, trebao davati snažne poticaje politici reformiranja Monarhije na trijalističkoj osnovi. Time je istodobno bio otvoren put za ujedinjavanje Sveslovenske pučke stranke s hrvatskim pravašima, za što se zalagao Šusteršič. Na “tulumu” slovenskih i hrvatskih studenata u ljubljanskom Unionu 3. kolovoza 1912. godine, vođa Sveslovenske pučke stranke nije krio svoje zadovoljstvo nad napredovanjem procesa udruživanja s hrvatskim pravašima: “*Aksiom cjelokupnog mog rada u javnosti jest da između Slovenaca i Hrvata nema razlike. Mi smo jedinstven narod sve tamo do Drave i Mure i dolje do Spiča i sve do turske granice. Draga braćo Hrvati, budite svjesni da danas stojite na hrvatskom tlu! Budemo li vam, kao što se nadam, ubrzo uzvratili ovaj posjet, i vi ćete reći: braćo Slovenci, vi ste na slovenskom tlu! Isključivo u jedinstvu hrvatskog i slovenskog naroda jest naša snaga i naša budućnost. ... Živjela budućnost hrvatsko-slovenskog naroda!*” Prema izvjestitelju lista *Slovenec*, nakon završetka govora sva se dvorana “*tresla od oduševljenog odobravanja vođi Jugoslavena*”.⁹¹

Bolje uvertire u skup ujedinjavanja s hrvatskim pravašima Šusteršič nije mogao poželjeti. Već 19. rujna u opatijskom hotelu “Stefanie” sastali su se vodeći predstavnici Sveslovenske pučke stranke i Svepravaške organizacije. Iz Dalmacije su bili prisutni Prodan i Drinković, koji je postao i član novoosnovanog Hrvatsko-slovenskog izvršnog odbora.⁹² *Slovenec* je oduševljeno konstatirao: “*Živjela sjedinjena velika Hrvatska! U ovome se trenutku slovenska domovina proširila daleko preko dosadašnjih granica uz obalu Jadranskog mora i daleko unutar Balkana. Proširila se i hrvatska domovina preko svih slovenskih zemalja, gore u koruška brda i do najsjevernije slovensko-njemačke jezične granice u Štajerskoj.*”⁹³

U atmosferi sveopće euforije kojom je popraćeno zbližavanje dviju naj snažnijih političkih sila u južnoslavenskom dijelu Habsburške Monarhije, kritički glasovi u samim savezničkim redovima bili su rijetki. Jedna od realističnijih ocjena pojavila se u glasilu Mahnićeva kruga. Angažman slovenskih i hrvatskih političara u korist “zajedničke domovine” u listu je pozdravljen, ali je izražena skepsa nad zvučnim i patetičnim porukama u zdravicama. Jer, istaknuto je, ni ista krv, ni isti jezik, ni iste životne navike nisu dovoljne za sjedinjavanje “dvaju plemena istoga naroda”. Ono što Slovence i Hrvate navodi na međusobno povezivanje jest politička nužda. Pritom je

⁸⁹ Usp. Šusteršičevo pismo Ivi Prodanu, Istarski arhiv grada Sarajeva, Sarajevo, Ostavština Ive Prodana, fond 44, kutija 2. Za pribavljanje pisma zahvaljujem se kolegi dr. Marjanu Dikliću.

⁹⁰ *VCA*, XXI. sesija (listopad 1911.), 41, 43 i 45.

⁹¹ *Slovenec*, 5. kolovoza 1912.

⁹² *Slovenec*, 20. i 30. rujna te 3. listopada 1912.

⁹³ *Slovenec*, 21. rujna 1912.

osnovna poteškoća Slovenaca u tome što nemaju državno pravo, koje bi im bilo uporište u borbi protiv njemstva. S druge pak strane, zaključuje list, “pokvarenoj” i “podmitljivoj” Hrvatskoj prijeko je potrebno da za svoju gospodarsku i moralnu obnovu osigura slovensku podršku u širenju kršćansko-socijalnog nauka.⁹⁴

Vrhunac u građenju slovensko-hrvatskog političkog savezništva nedvojbeno je bio Prvi hrvatsko-slovenski sabor, koji se sastao 20. listopada 1912. u Ljubljani. Skup je zaista bio sjajna manifestacija slovensko-hrvatskog savezništva u borbi za trijalističku ideju. Mile Starčević, koji je, uz Šusteršiča, bio izabran za supredsjednika Hrvatsko-slovenske stranke prava,⁹⁵ ushićeno je rekao da je “današnji dan naj sretniji dan u njegovu životu”. Tog dana trebalo je započeti ostvarivanje sna njegova strica Ante “koji je težio tome i vruće želio da jednom dođe do jedinstva hrvatsko-slovenskog naroda”. Šusteršič mu je odgovorio zdravicom “našoj slavnoj zajedničkoj hrvatskoj domovini ... od najjužnijeg dijela Dalmacije pa gore do Mure i Drave, od granice Beneške Slovenije pa dolje do Drine”. Pravaš Cezar Akačić toliko je bio ponesen da je, po analogiji s tezom o Slovencima kao planinskim Hrvatima, svoje sunarodnjake nazvao “primorskim Slovencima”. Ni Krek nije krio svoje zadovoljstvo: “U našoj narodnoj demokratskoj misli od samoga je početka bila i jasna misao da smo mi i Hrvati jedno. Naša je organizacija pripremala naš zajednički dom s Hrvatima. Svijest o našim zajedničkim državnopravnim idealima ponijeli smo s narodno-demokratskih temelja do posljednje planinske kuće”.⁹⁶ Prodanova Hrvatska kruna konstatala je da se ljubljanskim saborom “izpunila i u djelo provela misao neumrlag nam Starčevića o ‘Planinskim Hrvatima’, koji prihvatiše podpunoma kulturni i politički program Starčevićev program od 1894.”⁹⁷

Ljubljanski je sabor snažno odjeknuo i izvan slovenskih i hrvatskih zemalja. Ako koji od vodećih državnika u Beču i Budimpešti do tada nije znao što bi to Hrvati i Slovenci htjeli sa svojim trijalizmom, nakon ljubljanskoga skupa dvojbi više nije bilo. Ujedinjenje Sveslovenske pučke stranke i Svepravaške organizacije, s “vrlo lojalnim” Šusteršičem na čelu, pozdravio je kao znak odanosti Južnih Slavena dinastiji čak i prijestolonasljednik u svom memorandumu upućenom caru.⁹⁸ Ali, “nekrunjenom vojvodi kranjskom” nije bilo dano da dugo uživa u trijumfalnom uspjehu. Pucnji pravoslavnih vojski na Balkanu navijestili su, naime, novo doba u razvoju južnoslavenskog pitanja.

⁹⁴ *Pučki prijatelj*, 10. listopada 1912.

⁹⁵ *Pučki prijatelj*, 30. listopada 1912.

⁹⁶ *Slovenec*, 21. listopada 1912.

⁹⁷ *Hrvatska kruna*, 23. listopada 1912.

⁹⁸ Rudolf KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalweg Donaumonarchie*, Graz – Köln, 1953., 234.

Andrej Rahten

“ŠUSTERŠIČ’S PARTY OF THE RIGHT” –
GENESIS OF THE TRIALIST ALLIANCE OF THE SLOVENIAN CATHOLIC
NATIONAL PARTY AND THE DALMATIAN PARTY OF THE RIGHT

Summary

After the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908, there was a bonding of the Slovenian Catholic National Party, united in the Pan-Slovenian People’s Party, and the Dalmatian Party of the Right. The uncrowned “Duke of Kranj”, Ivan Šusteršič, became the moving spirit of the trialist movement which was supposed to unite the South Slavs in the Habsburg Monarchy. Šusteršič, who led the majority of the Slovenian and Croatian members in the Imperial Council, advocated the view that the dynastic interests absolutely coincided with the national interests of “Yugoslavs”, because the future of the dynasty was exactly where the future of South Slavic peoples was – on the Adriatic and in the Balkans. In order to establish its dominance in the Balkans, the Monarchy would first have, according to Šusteršič, to carry out the trialist programme. In his wish to extend its programme to Dalmatia, Šusteršič encountered the opposition group of Juraj Biankini, who condemned the “clericalization” of the Party of the Right led by Šusteršič’s ally Don Ivan Prodan. The distrust of the Slovenian “emissaries” who allegedly wanted to turn the Party of the Right into a “pendant of Slovenian clericalists” was also expressed by the members of the party in Šibenik led by Mate Drinković. Šusteršič’s main ally in Dalmatia was priest Ante Alfirević, who tried to merge Ante Starčević’s programme with the Christian-social idea propagated by the Slovenian Catholic National Party. In 1911, Šusteršič personally participated in the electoral campaign for the Imperial Council in Dalmatia, in which he supported Prodan’s Party of the Right. In 1912 in the assembly held in Ljubljana, the Slovenian-Croatian Party of the Right was formed, which gave the trialist idea a strong political support. The beginning of the Balkan Wars, however, and the split within the united Party of the Right forces prevented further development of the trialist alliance.

Key words: Habsburg Monarchy, trialism, Slovenian People’s Party, Dalmatian Party of the Right, 20th c.